Eene Levensbeschouwing.

LEZING

gehouden den 16den Maart 1898,

VOOR DE

afdeeling van den Nederlandschen Onderwijzersbond te Amsterdam,

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND,

hoogleeraar aan 's Rijks universiteit te Leiden.

LEIDEN
A. H. ADRIANI
1898.

Eene Levensbeschouwing.

LEZING

gehouden den 16den Maart 1898,
voor de afdeeling van den Nederlandschen Onderwijzersbond
te Amsterdam,

DOOR

G. J. P. J. BOLLAND,

hoogleeraar aan 's Rijks universiteit te Leiden.

LEIDEN
A. H. ADRIANI
1898

Mannen broeders onderwijzers
en gij allen, die hier aanwezig zijt,

gewenschte hoorders!

Als ambtelijk, zij het onwaardig, drager van overgeleverde, algemeen beschouwelijke menschelijke wijsheid, die ik op mijne beurt zoo mogelijk ook nog weer dien te vermeerderen, heb ik de drukkend zwaar gevoelde taak, het mijne te doen, opdat naar de mate der afzonderlijke ontvankelijkheid weer nieuwe en heldere wijsgeerige bewustheden zich ontvonken aan de schriftelijke nalatenschap van de grootste denkers der menschheid. De moeilijkheid eener zoodanige taak is zoo groot, dat Arthur Schopenhauer in de bitterheid zijns harten ergens zegt: »Indien een marskramer aan heeren haarnaalden en aan dames pijpekoppen te koop biedt, dan lacht men om zijne domheid. Doch hoeveel doller is de inval van den philosoof die de Wáárheid ter markt brengt, en die aan de menschen denkt te slijten: de Wáárheid, — aan de menschen!" (»Nachlass": Reclamuitg. 4:51.) Hij gewaagt van het »instinct sûr et prompt, dat volgens Helvetius de alledaagsche koppen hebben om de hoogere geesten te bespeuren en te ontvluchten" (Werken: Reclamuitg. 5:675), wat ook

door Schiller reeds was aangeduid, toen deze schreef: »Ja, zoo zijn ze; ze schrikken aanstonds over al wat diepte heeft; het is hun nergens naar den zin, waar 't niet goed vlak is." »Reeds in den omgang," gromt Schopenhauer weer, »geeft ieder aan zijns gelijken beslist de voorkeur, zoodat de domoor het gezelschap van een anderen domoor oneindig liever heeft dan dat van alle groote geesten tezamengenomen." (5: 485.) Hij beweert, dat de echte wijsbegeerte niet eens geschikt is, om van een akademischen leerstoel als voor allen gemaakt te worden voorgedragen (N. 4: 48), en zegt onder anderen: »Het ware voor de Wijsbegeerte te wenschen, dat het onderwijs daarin aan hoogescholen wegviel.... Op de hoogere facul t e i t s wetenschappen zijn de gewone hersens eenigermate berekend,... voor de Philoso p h i e zijn zij volslagen onbruikbaar." (N 4: 53.) »Er kan geene philosophie voor allen bestaan, zooals er eene wiskunde, eene natuurkunde voor allen is. Want de Philosophie neemt alle krachten des geestes, de hoogste vlucht, the utmost stretch, in beslag, en daarbij komt het onderscheid in de graden van bevattingsvermogen der menschen te zeer aan den dag." (N 4: 48.) »Hieruit volgt, dat er in het geheel geene voor àlle menschen beschikbare en algemeen geldige philosophie kan wezen; het onderscheid in de graden van bevattingsvermogen is al te groot." (N 4: 47.) »Een ieder leert slechts wat hij leeren kan," zegt Goethe. »Op de hoogten moet het natuurlijk eenzaam zijn," zucht Schopenhauer weer (N 4: 325), en hij verzekert:

»Ik stond wel in hun midden, maar niet als een van hen." (N 4 : 357.) »Er is in de wereld [schier] niet anders dan vulgus." (2 : 461.) »De denkende koppen, de menschen van helder oordeel, de lieden wien het ernst is met de zaak, zijn allen slechts uitzonderingen ; de regel is overal in de wereld het gespuis." (5 : 533.) Want »tot den grooten hoop behoort in den regel een meer dan ieder gelooft." (2 : 461.)

Van daar de hooge lof toegezwaaid aan eene bijzondere soort van veinzerij. »De erbarmelijkheid der meerderheid dwingt de weinige genialen of verdienstelijken, om zich te houden als wisten zij niets van eigene waarde en bijgevolg van andermans onwaarde, want alleen op deze voorwaarde is de groote hoop er toe te brengen, dat hij verdiensten dulde. Van dezen nood heeft men eene deugd gemaakt, die bescheidenheid heet. Zij is eene huichelarij, die door de erbarmelijkheid der anderen, welke ontzien wil zijn, verontschuldigd wordt." (N 4 : 154.) »Dom en gemeen zijn is geoorloofd ; het recht op dwaasheid is volkerenrecht. Van domheid en minheid [in de samenleving] te reppen daarentegen is eene misdaad, eene verontwaardiging wekkende inbreuk op goede zeden en alle betamelijkheid." (5 : 509.) Inderdaad, is het niet gehéél waar, iets heeft het er toch wel van, »dat het altijd prullen zijn, die op bescheidenheid aandringen, en zich zoo innig verheugen over de bescheidenheid van iemand van verdienste." (5 : 289.) »Wie zelf verdiensten heeft laat ook [allicht] verdiensten gelden" (2 : 500), en het meest zoude eigenlijk be-

scheidenheid tegenover mannen van beteekenis betamen aan den grooten hóóp; »la modestie devrait être la vertu de ceux à qui les autres manquent." (2 : 499.)

»De toleràntie, die men zoo menigmaal aan groote mannen opmerkt en prijst, is" volgens Schopenhauer »waarschijnlijk altijd het kind der grootste menschenveràchting. Want eerst wanneer een groote geest hiervan doordrongen is, houdt hij op, de menschen voor zijns gelijken te houden en overeenkomstige dingen van hen te vergen. Dan, voorzeker, is hij jegens hen even verdraagzaam als wij allen jegens de dieren zijn, wien wij hun onverstand en hunne beestachtigheid niet verder tot verwijt maken." (N 4 : 227.) »Het is de vloek op den man van genie, dat in dezelfde mate als hij anderen groot en bewonderenswaard voorkomt, zij hem klein en erbarmelijk dunken. Deze meening moet hij echter zijn leven lang onderdrukken, en met de hunne doen zij meestal evenzoo. Inmiddels is hij gedoemd tot een leven in eene akelig ongezellige wereld, waarin hij zijns gelijken niet ontmoet, als op een eiland, dat geene andere bewoners hadde dan apen en papegaaien. En daarbij plaagt hem eeuwig de beguicheling, dat hij van verre eenen aap voor eenen mensch aanziet." (N 4 : 113.) »De zoo menigmaal opgemerkte droeve stemming van hoogbegaafde geesten heeft haar zinnebeeld aan den Montblanc, wiens top meestal omwolkt is. Edoch, wanneer bijwijlen, vooral des ochtends vroeg, de wolkensluier scheurt en dan de berg, rood van het zonnelicht, uit zijne hemelhoogte boven de wolken op Chamouni

nederziet, dan is dat een aanblik waarbij ieder het hart tot in het diepste opengaat." (2 : 451.)

Van zulken aard zijn groote begenadigde denkers. Een stoffelijk voordeel brengt ons hunne wijsheid niet; met dwang ook wordt zij nimmer aangeboden. »Het ergste wat de Philosophie doet, wanneer het haar mislukt te overtuigen, is dat zij uit de verte te verstaan geeft, dat haar bij den toegesprokene eenige domheid in den weg staat." (N 4 : 47.) En »de Philosophie is geene kèrk, en geen godsdienst. Zij is het kleine, slechts voor uiterst weinigen toegankelijke plekjen op de wereld, waar de steeds en overal gehate en vervolgde Waarheid(sliefde) eens vrij zal zijn van allen druk en dwang, om zoo te zeggen hare saturnaliën zal vieren, die immers ook den slaaf het vrije woord vergunden, ja zelfs den voorrang en het groote woord zal hebben en volstrekt zal heerschen, zonder dat zij naast zichzelve iets anders laat gelden. De heele wereld en alles erin is vol van eigenbelang, van meestal vuig, gemeen, kleinzielig eigenbelang; één plekjen slechts zal daar nu vrij van blijven en enkel voor de Kennis openstaan, voor kennis nog wel aangaande de gewichtigste, ons allen rakende aangelegenheden. Dat is de Philosophie." (4 : 221.) Men kan ook zeggen: »de Philosophie is eene hooge alpenstraat. Een steil pad alleen, over puntige steenen en stekelige doornen leidt tot haar op. Dat pad is eenzaam, en het wordt eenzamer hoe hooger men komt, en wie het bewandelt mag van geen huiveren weten, maar moet alles achter zich laten liggen, en

zich getroost den weg zelf banen door kille sneeuw. Vaak staat hij plotseling aan eenen afgrond, en ziet beneden dan het groene dal; dáárhenen trekt de duizeling hem met geweld omlaag. Hij echter heeft zich goed te houden, al zoude hij met zijn eigen bloed de zolen aan de rotsen laten kleven. Daarvoor ziet hij dan dra de wereld ook beneden zich; hare zandwoestijnen en moerassen worden onzichtbaar; hare onevenheden verdwijnen; hare wanklanken dringen niet naar boven tot hem door; hare ronding begint zich te openbaren. Hij zelf bevindt zich nu aldoor in koele alpenlucht, en ziet de zon reeds, wanneer beneden nog de zwarte nacht ligt uitgebreid." (N 4 : 13.)

Stelt daar nu tegenover het leven van den grooten hoop. Wat houdt het verstand der menigte bezig? De groote, alles beheerschende vraag, hoe men voordeel naar zich toe kan halen, en schade af kan wenden of herstellen. Zuiver redelijke belangstelling in waarheid, reine en onbaatzuchtige gemoedsontroering bij het zien van al wat welgeslaagd en edel is en schoon, is iets dat dof en flauw en nu en dan slechts door de meesten wordt gevoeld; waar geene persoonlijke levensbelangen in het spel komen, daar vindt ook het verstand niet veel te doen; daar is het leeg en ongezellig. En men vliedt die leegte. In het gezelschap van natuurgenooten, die ook al niet veel voller zijn dan wij, zoeken wij tusschen de bedrijven in de levensvulling, die niemand afzonderlijk in zichzelven vindt. Dat leidt dan tot het spelend scheppen van weer nieuwe, schoon kleinere,

belangen; men legt een kaartjen, en tracht op kleine schaal met groote zorg op nieuw weer... voordeel naar zich toe te halen, waarna men dan tevreden weer naar huis gaat, is men erin geslaagd, den »vrienden" eenige zilverstukjens afhandig te maken, of ten minste te beletten, dat zij de ònze machtig wierden. En bij zeer velen is zulk eene zinledige vulling van de tusschenpoozen des levens allicht het beste nog wat zij voor hun genoegen kunnen doen, want de verdrijving der verveling zoude anders maar met àchterklap geschieden en met làster; — hoe weinigen toch, wien een zuiver verstandig gesprek lang kan behagen! Hoe weinigen, in wie het vernuft zoo tusschen beiden tot vrije en belangelooze overweging der algemeene levensvragen eens geraakt, en hoeveel kleiner nog het menschental, wier hooggestemde waarheidszin de scheeve en schele oordeelvellingen des eigenbelangs aanhoudend onderdrukt en naar den achtergrond vermag te dringen! In het oog der menigte lijken juist zulke menschen eigenlijk gek, of op zijn best wat »raar"; raar immers staat het, dat men niet ziet of waardeert wat ieder ander ziet en najaagt, en blind zich staart of suf zich peinst op zaken, waarom geen welgeschapen kuddedier zich ooit bekommert. De richtige gezond normale mensch denkt zich niet dom en suf op ongewone zaken, maar... is het al van zelf. »Het is wezenlijk ongeloofelijk, hoe nietszeggend en zinledig van buiten gezien, hoe dof en zonder bezinning van binnen gevoeld het leven der allermeeste menschen voorbijstrijkt. Het is een mat

begeeren en getob, een droomerig getuimel door de vier levenstijdvakken henen naar den Dood, met begeleiding van eene reeks waardelooze gedachten. Ze gelijken op uurwerken, die opgetrokken zijn en nu gaan zonder te weten [of te vragen] waarom; en iederen keer dat er een mensch verwekt is en geboren, is dat uurwerk van menschelijk leven op nieuw weer opgetrokken, om nu zijn reeds tallooze malen afgespeeld straatorgeldeuntjen nòg eens te herhalen, afdeeling voor, afdeeling na, maat voor, maat na, met onbeteekenende veranderingen. (»O klaaglijk geslacht!" 4:372—3.) Ieder afzonderlijk wezen, elk menschelijk gezicht en deszelfs levensloop is slechts een korte droom te méér van den oneindigen Natuurgeest." (1:416.) »Uit den nacht der bewusteloosheid tot leven ontwaakt vindt de Wil zich als bijzonder wezen in eene eind- en grenzenlooze wereld onder tallóóze afzonderlijkheden, allen strevend, lijdend, dwalend. En als door een bangen droom henen ijlt hij weder de oude bewusteloosheid in." (2:674.) Van veel, zéér veel bezinning is daarbij enkel hier en daar en nu en dan eens sprake; de sterke, heldere, moeitedoende waarheidszin bloeit onder stervelingen bijna niet. Ja, »er bestaat maar één leugenachtig wezen ter wereld, en dat is de mensch" (5:615), al zijn wij niet onvermèngde leugenaars. Want »er ligt in iederen mensch [toch] ook een zin voor waarheid, die bij elken leugen eerst valt te overweldigen." (1:328.) Intusschen is het voor den idealist een schrale troost, dat Schopenhauer ons verzekert: »Ik houd het ervoor,

dat het vrouwelijk geslacht in menigte genomen dagelijks nog driemaal zooveel leugens de lucht instuurt als het mannelijke." (5 : 269.)

Schopenhauers vrouwenverachting is bekend. »Vrouwen", zoo beweert hij, »kunnen aanmerkelijk talent, maar geen genie hebben" (2 : 461); »de vrouwen zijn en blijven over het geheel genomen de grondigste en ongeneeslijkste kruideniers." (5 : 655.) Doch waar hij ons een klaaglijk geslacht naar aanleiding van het kaartspel noemt, zal hij wel even goed de mànnen meer bepaaldelijk bedoelen, en mannen ook zullen hem wel voor den geest hebben gezweefd, toen hij schreef: »Wanneer men de menschelijke gemeenheid in het oog heeft gevat en daarover nu in ontzetting mocht geraken, dan richte men den blik terstond op de rampzàligheid des menschelijken levens, en omgekeerd: is men over die ellende geschrokken, dan denke men aan de gemééнheid. Men zal dan ontwaren dat het eene tegen het andere opweegt, en de eeuwige gerechtigheid beseffen, bevroedende dat de Wereld zelve het wereldgeri c h t is." Voor het overige dient hier aangestipt, dat de geniale zonderling het h u welijk heeft gemeden, niet de vrouwen; de vrouwen zelve hebben hem naar eigen zeggen veel te doen gemaakt. »In ons aan ieder man slechts ééne vrouw vergunnend werelddeel," beweert hij, »is trouwen voor ons zooveel als halveering van rechten en verdubbeling van plichten," doch hij voegt erbij: »Wij allen leven, ten minste een tijd lang, doch meestal doorloopend, in veelwijverij." (5 : 657, 659.)

Hij heeft zich dan ook over Hamburger zonden zijner jeugd te schamen gehad: te Dresden heeft hij een onechten zoon verwekt, die vroeg gestorven is, en te Venetië heeft hij uit ijverzucht op Byron eene beminde in den steek gelaten. Te Berlijn heeft hij in tedere betrekking gestaan tot eene dame die aan het tooneel was verbonden en nog bij uiterste wilsbeschikking door hem bedacht is; hij placht echter te zeggen, dat getrouwde mannen omgekeerde Papageno's zijn. Terwijl namelijk in Mozarts Tooverfluit een oud besje zich voor Papageno met bliksemsnelheid in een mooi jong meisjen verandert. gaan, vond hij, de jonge vrouwen van gehuwde mannen met bewonderenswaardige snelheid in oude wijven over. In zijne jeugd echter heeft hij eens uitgeroepen: »Zulk eene vrouw zoude ik trouwen, al vond ik ze steenen kloppend aan den weg!" Bedoeld was de tooneelspeelster Carolina Jagemann te Weimar. En als zeventigjarig grijsaard heeft hij met de jonge beeldhouweres Elisabeth Ney, eene achternicht van den maarschalk, heel genoeglijk koffie gedronken en wandelingen gedaan; hij heeft haar het hof gemaakt, en van haar getuigd: »Ik had nooit gedacht, dat er zulk een lief meisjen konde bestaan." (Brieven; Reclamuitg. 406.) En met instemming heeft hij voor het overige ook in zijne werken het gezegde aangehaald, dat zonder de vrouwen het begin onzes levens van hulp, het midden van vreugde en het einde van troost zoude verstoken zijn. (5:648.)

Dat ik van Schopenhauers verhouding tot het andere geslacht zoo een en ander mededeel, geschiedt met het

opzet, om er naar aanleiding daarvan in het algemeen op te wijzen, dat wijsheid en heiligheid in stervelingen niet hetzelfde zijn. Met name in zaken van kuischheid zullen allicht ons aller inzichten beter zijn dan ons gestel, en Schopenhauer zelf erkent in een zijner brieven: »Wel heb ik doorgrond en uiteengezet wat een heilige is, maar nooit heb ik mijzelven voor eenen heilige uitgegeven." (216.) »Men heeft altijd," zegt hij elders, »de geniale menschen driftig en hartstochtelijk gevonden; in den grond ligt dit hieraan, dat alleen een geweldige wil tegelijk eene ongewone mate van kenvermogen heeft." (N.4: 205.) »Een phlegmatiek genie is onmogelijk."(2: 463.) »Ieder onzer draagt [buitendien] de heele menschheid in zich, kiemen en aanleg m. a. w. tot alle neigingen en hartstochten waartoe de mensch in staat is" (N. 4 : 395), en »evenals het schoonste menschelijke lichaam in zijn binnenste drek en vuilen damp verborgen houdt, heeft ook zelfs de edelste inborst enkele booze trekken." (N. 4 : 159.) »Ieder groot man moet dikwijls slechts het individu zijn, alleen zich zelven op het oog hebben, en dat wil zeggen klein zijn." (2 : 453.)

Genieën zijn gemeenlijk hartstochtelijk, met name in den zin, dat zij ook wellustig en aan toorn onderhevig blijken. Boosaardig kan het echte genie niet zijn, doch heiligheid en een bijzonder groot vernuft zal zelden in eenzelfde wezen vereenigd worden aangetroffen. Ja, wèlke mensch was ooit rein en heilig in den strengen zin des woords? Allen zijn wij zwak, er is niemand onzer die niet zondigt, ook niet één. »Evenals de magneetnaald,

die door de vereenigde werking van wijd verdeelde, de geheele aarde omvattende, natuurkrachten in hare richting wordt gehouden, toch door een klein stukjen ijzer, ingeval het maar dichtbij komt, gestoord kan worden en heftig aan het schommelen gebracht, zoo kan somwijlen een sterke geest door onbeteekenende gebeurtenissen en menschen, wanneer ze maar zeer van nabij op hem werken, van streek gebracht en ontroerd worden, en het best overlegde besluit kan door een onbeteekenend doch rechtstreeks aanwezig tegenmotief eene wijle aan het wankelen worden gebracht." (2 : 172.) En heelemáál: indien de geheimen der menschelijke gemoederen onderling openbaar werden, konde geene maatschappij bestaan: voor het overige is het in eenen mensch al veel, dat hij zoo leve, dat hij om zijne goede hoedanigheden vergoelijking zijner gebreken verdient. Een ieder onzer vrage zich oprechtelijk af, of dat in hem het geval is, met name hij, die in zijne geestelijke meerderen slechts zijns gelijken in menschelijke zwakheid vermag te zien. Want in het opsporen van andermans gebreken toont juist de erbarmelijkste en gemeenste in onze eerbiedlooze dagen zich uitermate knap; afgunst en ingeborene nijdigheid heft elken botterik boven zichzelven uit, en ook de domoor wordt scherpzinnig, zoodra het de zwakheden en misslagen zijner meerderen geldt. »Voor het overige," zegt Schopenhauer, »is het een wonderlijke eisch aan eenen zedekundige, dat hij geene andere deugden love dan die welke hijzelf bezit" (1 : 492), en den kuddedieren, die van ons aller zwakheid eenen grond tot verloochening

van het Ideáál, van ons beter en hooger bewustzijn zouden willen maken, roept hij gramstorig toe: »Daar gijlieden aan het zédelijk geweten niet kunt voldoen, voldoet dan ten minste aan het beschouwelijk geweten des verstànds, en verzet u niet tegen de Wáárheid!" (N. 4 : 225.)

Hij heeft gelijk: de Waarheid heeft en houdt eene liefelijke eerwaardigheid op zichzelve, en wonderlijk is het, dat de »braafste" lieden haar somwijlen het meest in den weg staan. De goede vrome man bijvoorbeeld, die kerkelijk geloovig blijft uit eerbied voor de zalving, waarmede men hem in zijne jeugd de sprookjes der Kerk heeft voorgepraat en niets onderzoekt van wat hij vóór zijn vijftiende jaar geleerd heeft, wordt zonder het te willen als kuddedier en achter een geslepen en schijnheilig leider van waarheid vaak een lastig en gevaarlijk vijand. Men kan zoowel ten voor- als ten nadeele eener zaak verblind zijn, met name in zaken van staat en godsdienst; indien het in den loop der dingen ligt voorbeschikt, dat bijv. de Christelijke secten weer te gronde moeten gaan, dan zal dat gebeuren, men spartele hier en daar nog tegen ofte niet; inmiddels kan de »braafheid" toch de zaak der toekomst hier geducht voorloopig in den weg staan. Doch elke stremming of terugdringing door samenspannende misleidende en misleide duisterlingen kan slechts van voorbijgaanden aard blijken, wat dan tegenover nieuwigheidzoekende afbrekers weer niet wegneemt, dat de ondergang van middeleeuwsch gekleurden godsdienst niet hetzelfde is als ondergang van

Religie. De Religie, als uiting van behoefte aan heiliging en verlossing uit ingeborene verdorvenheid, aan vereering van het betere en hoogere in besef van onderlingen samenhang in het Onzienlijke, waaruit het Ideáál den mensch gewordt, is niteraard onsterfelijk, al wordt dit, dat spreekt, in tijden van afbraak der overgeleverde doch verouderde leerstelsels niet altoos even helder ingezien. Voorzeker, altijd hebben, zooals Schleiermacher zegt, slechts weinigen de Religie inderdaad begrepen, terwijl millioenen op velerhande wijzen met de omhangsels beuzelden, die zij zich glimlachend laat welgevallen. Intusschen sterft zij niet; veeleer blijft zij zich in de beste menschelijke bewustheden aanhoudend veredelen, en het laat zich aanzien, dat de Religie der Toekomst zich uiten zal als vorm van (zelfversterving bij daadwerkelijke toewijding predikende) algeestelijke al-eenheidsleer, een vorm, waarin het innerlijkste wezen des ouden Christendoms verfijnd zal voortbestaan, ontdaan van al wat sprookjesachtig was en middeleeuwsch en afgestorven.

Inmiddels zoeke een iegelijk onzer naar wijsheid, naar de mate, waarin die voor hem te vinden is. Den mensch, wiens geestelijk oog aan de duisternis der onkunde gewoon is, kan zij eene wijle verbijsteren, zoodat hij de richting verliest, die hem door wat hem omringde werd aangegeven. Hem, die bevangen is in de begoocheling eener aangename maar onhoudbare dwaling, kan zij een bitter geneesmiddel worden; zij kan crises verwekken, die van stuiptrekkingen vergezeld gaan, hoedanige zelfs

den min ervaren arts onthutst maken. Doch een geneesheer van voldoende ondervinding zal zich daardoor niet van streek laten brengen, daar hij zich bewust blijft, dat de crisis het begin is der genezing van het oude euvel. Het zoude in tegenspraak zijn met de Rede, die het Al doordringt, met den alwijzen aard van de ontwikkeling der Idee, wilden wij aannemen, dat de werkelijkheid in zulken trant tezamenhangt, dat onverbeterde dwaling ons bij voortduring meer zal baten dan verheldering van bezinning. Eene menschheid, die door de logica der feiten zonder genade of vermeerdering van inzicht in misleiden toestand wierd gehouden, stonde voorwaar onder bestier eener zeer zonderlinge logica en redelijkheid. Iedere poging tot verfijning van bezinning is veeleer eene schrede in de richting van het ware doel: het Redelijke te huldigen in geest en waarheid. De voorloopige en kortstondige ongerieven in een tijdvak van overgang moeten wegvallen bij het voordeel, dat vermeerdering van wijsheid oplevert voor het geestelijk leven onzes geslachts, het eenige leven, dat dien naam verdient.

Want wijsheid maakt vrij, al ware de vrijheid slechts eene vrijheid van vooroordeel. En al kan geene verstandsverheldering onze menschelijke onvolmaaktheid als zòndigheid ten eenen male wegnemen, zij hèlpt ons toch onze driften en booze opwellingen binnen perken houden; haar zacht en vreedzaam schijnsel verkleint toch onze dienstbaarheid aan het donkere gewoel onzer hartstochten en begeerten; zij maakt ons vrijer dan wij waren

van de grillen onzer eigene onberekenbare willekeur, vrijer van de boeien eener onteerende voogdij der dierlijkheid over het aanvankelijk geheel onmondige verstand. Op den duur zal zij de besten onzer wapenen tegen alles wat valt af te weren, tegen alles, uitgezonderd nieuwe en weer hóógere wijsheid, bétere onlichamelijke spiegeling nog der eeuwig eene, onvergankelijke bovenmenschelijke Rede des Heelals. Die eeuwige Rede, die in een zich verhelderend bewustzijn steeds meer naar binnen schijnt, zij is eene standvastige en betrouwbare en niettemin zachtmoedige en toegefelijke leidster, die elk gevoel van dwang vervluchtigt, vol gratie voor gebrekkige voorloopigheden, en met dat al toch zelve zonder nukken of scháduw zelfs van ommekeer, geen aanzien kennend van persoon, noch voorrecht ooit erkennend ook van stand.

En die eeuwig eene goddelijke Rede is zedelijk, heilig en volstrekt eerwaardig. Eene diepe en innige, eene onwrikbare waarheidsliefde is daarom wel beschouwd een hechte grondslag aller zedelijkheid die wezenlijk zedelijk is, die meer is dan »fatsoen", maatschappelijke willekeur van onderling overeengekomen en afgedwongen schijnvertoon aan oogverdraaiende Tartuffes. De zin voor waarheid duldt niet de geringste onbillijkheid tegen wie of wat het zij; hij heeft niets geniepigs, tegen rijken zoo weinig als armen, tegen vorsten noch bedelaars. Wien de W ij s h e i d het hoogste is, die is verre verheven boven kleinzielige vit- en bedilzucht zoowel als boven eene bekrompene eigenliefde, dien wortel van schelen

nijd en alle kwaad, die is idealist, onverschillig hoe hijzelf zich noemt. Hij dient een onlichamelijk en verborgen doch niettemin alomtegenwoordig Wezen, dat onbegrijpelijk heerlijk en verheven is, waarnaar men zoekt en niet het zijne zoekt, een Ideaal, dat in volslagene onschendbaarheid hoog uitsteekt boven alle verontreiniging door klaaglijke bijoogmerken, dat midden in het vuil, waardoor wij menschen henenwaden, rein is en blijft in aetherische zuiverheid. Alleen d i t Ideaal, mijne hoorders, kan de menschheid dichter brengen bij het echte, verborgene doel. Wáárin de rede van bestaan der menschheid in deze moordende en vermoorde wereld wel mag schuilen: wat wijze, die het vooralsnog vermag te zeggen? Doch het doel moge zijn van welken aard men wil: het moge stellend of afwijzend uitvallen: — zóóveel is zeker, dat de laatste schrede tot bereiking van den eindpaal niet zonder de bereids verworvene wijsheid kan geschieden, zij het overigens, dat de tot nu toe doorloopene vóórstadiën in den grooten op het Doel gerichten ontwikkelingsgang der levende Natuur zich veeleer duister, bewusteloos en instinctmatig, of althans in het schemerlicht eener halve bezinning, dan met volkomene helderheid van besef hebben verwerkelijkt.

Want de Wijsheid als bewuste weerschijn van den zin der Algeschiedenis i s niet onder ons, maar w o r d t. Het droombeeld der volle en geheele Wáárheid dat in ons leeft, de volkomene en bevredigende kènnis des Heelals, zal een geslacht van stervelingen zelfs nóóit verwezenlijkt zien; verbijzonderde bewustheden ontvan-

gen slechts zooveel licht als tot bereiking van háár eindpaal dienstig is. Zoolang Geschiedenis duurt, verkeert ook wijsheid in eenen staat van herhaalde en gedeeltelijke wording; de godsvereering, om maar iets te noemen, der oude Christenen bevat meer zin dan die des Jodendoms, en ieder tijdvak in de verhelderingsgeschiedenis van het religieus besef der Europeesche Christenheid is redelijker dan dat hetwelk eraan is vooraf gegaan. Het is een teeken van gebrek aan geschiedkundigen blik, aan besef omtrent het wezen der geestesfeiten, het geeft zelfs blijk vaak van bekrompen en onoordeelkundigen hoogmoed, dat velen wanen, dat eenigerlei afzonderlijke stellingen, opgemaakt overeenkomstig dezen of dien bijzonderen graad van theoretische bezinning de laatsten zijn en hoogsten, boven welke de Rede ons menschen niet meer opvoeren kan of opvoeren wil. Geen mensch, geene kaste heeft de Waarheid kant en klaar in pacht ontvangen als een gereeden maatstaf, waarnaar nu eenvoudig alle afwijkende meeningen zijn af te meten en te beoordeelen; de Wijsheid als bewuste weerschijn van den zin der waar te nemen feiten vòrmt zich eerst hier en daar in het werkelijkheidsverloop, en wel in meer ofte min doffe en nevelachtige verbijzondering. Zijn in volmaaktheid kan zij ten leste slechts, aan het einde der dagen, en dan — dan, zoo het Volmáákte komt, zal alles wat ten deele is... worden te niet gedaan.

Edoch, iedere graad van Wijsheid heeft inmiddels deel aan de heilige eerwaardigheid der Waarheid. Het ligt in het wezen des Ideaals, dat het zijne bestraling,

zijnen verhelderenden glans, ook af laat schijnen op zijne nog onvolkomene, ja zelfs op zijne nog zéér gebrekkige verwezenlijkingen. Zoo wij de wijsheid hebben hier en daar, als gedeeltelijken weerschijn van der feiten zin, die aldoor wordt, dan moeten wij de Wereldrede in deze hare spiegelingen achten, in de jongste, weifelend bijkomende trekken zoowel als in de duurzaam geblekene telkens wederkeerende omlijningen. En juist daarom is ook de toelichting van oude betrekkelijke wijsheid als onhoudbaar eenzijdige en betrekkelijke onwáárheid óók weder stadium in de wording der Wijsheid. Hadden de onjoodsche Christenen der tweede eeuw niet in geschriften als de zoogenoemde Paulusbrieven de onhoudbaarheid in het licht gesteld van de door de Joodsche Jesjoe-verwachters vastgehoudene zienswijze, dat de zoogenoemd Mozaïsche wet eene voorwaarde bleef der rechtvaardigmaking: had men de openbaring des Ouden Verbonds niet omtrent 125 leeren opvatten als een volslagen overschreden doorgangspunt in de goddelijke leiding des menschelijken geslachts (Gal. 3 : 23—25), dan waren wij nu eenvoudig Joodsch gezinde Messianisten, of liever het Christendom, met zijne toen verborgene kiemen van het hoogere, dat zich in mannen als den middeleeuwschen Meester Eckhard († 1325) aan het licht geworsteld heeft der zelfbezinning, zoude in het geheel geen godsdienst van Europa geworden zijn. De uitwissching van verkeerde lijnen aan de voorloopige schetsen der »Waarheid" is zelfs in vele gevallen niet alleen veel moeilijker maar ook

van meer belang dan het daadwerkelijk wijzen op iets nieuws, met name in gevallen, waarin de lijnen van nieuwe en betere voorstellingen wel reeds aanwezig zijn, doch door het verkeerde oude, dat in het bezit is van terrein en gezag, in haar naar voren treden en uitkomen worden tegengehouden en belemmerd. In zulke gevallen is het beste tot het in het licht stellen der Waarheid met de wegvaging der Dwaling gedaan.

En tot die goede zaak, tot de wegvaging van dwaling en de verheldering en vermeerdering van waarheid, behooren wij allen naar vermogen mede te werken. Het is onze dure plicht, de Waarheid kond te doen. Is de ontwikkeling van wijsheid ontwikkeling der menschheid zelve, dan zullen wij weldoen, zoo wijzelven daarbij niet lijdelijk blijven. Dewijl niemand de Waarheid als gereede gave meebrengt of ontvangt, zal weliswaar ook ieder mensch, zelfs hij, die der goede zaak de grootste diensten bewijst, dwalingen mede aanbrengen; wilde men zich door het besef dier onvermijdelijkheid af laten houden van de openbaring der denkbeelden, die men voor de betere houdt, dan mocht niemand onzer zijnen mond meer opendoen, en de geschiedenis des geestes stonde stil. De mensch mag en moet zonder schroom openbaren wat hij voor »wijsheid" houdt; aan het verloop der onderlinge voorlichting verblijft dan van zelf de taak der verbetering, waarin de echte wijsheid van onreine bijmengselen gezuiverd wordt. Intusschen: hoe wij ook dienen te ijveren voor de vermeerdering van Licht, het is onedel, de duisternis en de

dwaling met andere middelen te bestrijden dan met datgene wat ons waarheid is. Vermits de Dwaling in eene gedachtenwisseling van menschelijke bewustheden ten spijt van alle vasthoudendheid te niet moet gaan, moet elke gewelddadige opdringing van omschrijvingen, die ons beter dunken, vooreerst al op zijn minst ten halve overbodig heeten, doch daarbij komt, dat dit allicht beslist nadeelig wordt, omdat geweld de Dwaling grootendeels slechts overmant, niet wegwerkt. De geledene verdrukking bezorgt der Dwaling sympathieën, die zij anders zoude ontberen, en ten spijt van allen druk komt zij aldoor op nieuw weer boven, tot zij in en aan de Waarheid zelve zich heeft opgelost; de verdwijning der Dwaling in de Waarheid wordt dus door hare verdrukking juist allicht bemoeilijkt en vertraagd. Dit alles echter geldt nog enkel van wat wezenlijk dwaling is. Overmits evenwel geen sterveling zich in het uitsluitend bezit bevindt van eenen toetssteen voor de Dwaling, veel min van de gereede Waarheid, is ook niemand tot afzonderlijk rechter geroepen over de vraag of iets dwaling is ofte niet, — niemand, maar alleen de Rede in de gezamenlijke ontwikkeling des geheels. Wat sterveling vermag met juistheid op te geven hoeveel waarheid in oude dwaling, hoeveel dwaling in nieuwe waarheid schuilt? De op zich zelf allicht al onnutte en schadelijke druk op de Dwaling treft, zooals de Geschiedenis ons leert, even dikwijls, ja nog vaker, de Waarheid dan de Dwaling, zoodat het zelfs onzedelijk heeten moet, de onderstelde dwalingen met andere mid-

delen dan verkondiging van het betere, langs anderen weg dus dan betoog en wederlegging te bestrijden. [1])

Doch waar vertoont zich nu voor het oog onzes geestes datgene, wat voor ons voorloopig waarheid heeten moet? Voor ons, want »hèt Geluk en dè Waarheid zijn niet bestemd om hier ooit gegrepen te worden; alleen hunne schaduwbeelden geworden ons, opdat wij in beweging blijven." (Sch., N. 4:314.) Zoodra men spreekt begint men reeds te dwalen; indien iemand waant iets te »weten", die heeft nog niets gekend gelijk men behoort te kennen. Wij zien als in eenen spiegel, raadselachtig, en wandelen in geloof, niet bij aanschouwing. Ploutarchos verhaalt ons in een geschrift over Isis en Osiris, dat de tempel van Isis in het Aegyptische Saïs een opschrift heeft gehad met de beteekenis: »Ik ben al wat was en is en komt, en mijnen sluier heeft geen sterveling ooit opgelicht." Een droevig echt symbool van den staat der zaak, zoodra wij vragen naar de reine Waarheid! Schopenhauer zegt: »Den sluier der Waarheid heb ik hooger opgetild dan eenig sterveling voor mij" (N 4:361), doch erkent tevens: »Eene absolute en volmaakte kennis voorzeker hebben wij van het wezen der dingen nooit voorgewend, maar veeleer zeer goed ingezien, dat iets te leeren kennen zooals het op en voor zich zelf volstrektelijk is, ondoenlijk blijft. Want zoodra ik

---

[1]) Met het bovenstaande vergelijke de lezer „F. A. Müller's Briefe über die christliche Religion" (Stuttg. 1870), blz. V – VIII.

leer kennen heb ik eene voorstelling; deze echter kan, juist omdat zij mijne voorstelling is, niet hetzelfde als het »gekende" zijn." (2 : 580.) »Welke toorts wij ook ontsteken, welke ruimte deze ook verlichten mag, steeds zal onze gezichtseinder door diepe duisternis omgrensd blijven... De werkelijke en wezenlijke oplossing des wereldraadsels moet iets zijn wat het menschelijk verstand volslagen onmachtig is te vatten en te denken, zoodat, indien een wezen van hoogere orde kwam en zich alle moeite gaf om het ons bij te brengen, wij van zijne onthullingen niet eens iets zouden verstaan." (2 : 215.) »De volmaaktste menschelijke wijsheid zal altoos nog een onverklaard bestanddeel inhouden, gelijk aan een onoplosbaren nederslag, of aan de rest, die de irrationeele verhouding tusschen twee grootheden steeds overlaat. Wanneer daarom iemand zich verstout, om" evenals d'Alembert in eenen briet aan Voltaire »de vraag op te werpen, waarom niet liever niets bestaat, laat de Wereld zich niet uit zich zelve rechtvaardigen." (2 : 682.) »Nooit heb ik het opstellen eener wereldbeschouwing voorgewend die geene vragen overlaat; in dezen zin is wijsheid uiteraard onmogelijk; zij ware alwetenheidsleer. Maar: voortgaan laat zich tot zekere grens, al kan men niet verder." (2 : 696.) »Zij het ook, zooals vele lieden met groote bevrediging hunner traagheid en aanmatiging beweren, dat de onderwerpen der Metaphysica dezulken zijn waarover niemand iets vermag te weten: waarbij dan weten in den strengsten zin is te verstaan: zoo volgt

toch daaruit niet, dat elke meening daarover even ver van de waarheid is als iedere andere, en Plato Kant Spinoza [1]) er niet meer van geweten hebben dan de minste kruier. Daarbij komt, dat men buiten het onderzoek dier dingen zich niet houden kàn, gelijk vermelde bewering schijnt te willen aanbevelen, want zij dringen zich aan het nadenken van een iegelijk, ook den ruwste, zoo onweerstaanbaar op, dat ieder mensch er eene meening over hebben moet, al is zij nog zoo ongerijmd, evenals ieder aan den gezichteinder een punt moet hebben, waar de hemel de aarde raakt." (N. 4 : 50.) Zienswijzen, kunnen wijzelven hier nog bijvoegen, waarin geniale denkers tot overeenstemming kunnen geraken, zouden in dezen dan moeten gelden als waar; zijn die niet waar, dan hebben wij al bitter weinig kans op waarheid.

Volstrekte waarborgen haar betreffende verkrijgen wij in onze menschelijke beperktheid en bepaaldheid nooit. Alles hangt af van het gezichtspunt, en de wereld, die voor ónzen blik met groen en bloemen is getooid, zoude, om met Lichtenberg te spreken, door een wezen hooger dan wijzelven allicht juist daarom voor beschimmeld worden aangezien. Inmiddels zijn ook buitendien de bronnen van dwaling velerlei; in het algemeen loopt de mensch gevaar eigenwijs te worden en drogredenen op te stellen, waar zijne wezenlijke kundigheden ten einde zijn, o.a. waar van onsterfelijkheid en

[1]) Geheel voor zichzelven sprekende, had schrijver dezes voor „Spinoza" „of Hegel" in de plaats gesteld.

een leven na den dood sprake is. Een van de zékerste middelen, waarmede men wijsgeerig gesproken elkanders helderheid van bezinning op de proef vermag te stellen, is dat men de bewering uit, dat er in de door onze zintuigen vertoonde vormen van lichamelijke of stoffelijke beweging geene onafhankelijke werkelijkheid bestaat, en niet door beweging onze gedachten verwekt worden, maar de beweging zelve der zicht- en tastbare voorwerpen slechts eene door de wijze van wederwerking onzes geestes soortelijk bepaalde vertooning moet zijn. Bij eenen Büchner bijv. verraadt zich onvermogen, om deze waarheid naar behooren te beseffen, doordat hij van de eene zijde al ons weten en voorstellen wel betrekkelijk noemt (Kr. u. St. [15] 400), doch van den anderen kant de beweging toch weer onbeziens tot de eigenlijke of absolute wereldgebeurtenis wil maken aan eene Materie, die lang reeds voor den Geest zoude hebben bestaan (blz. 70), en dit terwijl hij dra daarop toch ook de tégenstelling tusschen Geest en Stof weer loochent. Op voorbeeldeloos verwarde wijze stelt hij op een en dezelfde bladzijde (321) dat het denken hetzèlfde als beweging is en daarbij ook gevòlg weer van beweging heeft te heeten, om dan in eenen adem weer te zeggen, dat het als keerzijde met beweging sámengaat. Met het laatste komt deze wijd en zijd vermaarde broddelaar het dichtste bij de waarheid; tusschen voorwerpsbeweging en inwendig denken is in ons bewustzijn een parallelisme te erkennen, dat ons niet toelaat het een te laten worden uit het ander.

Doch er is meer. De lichamelijke wereld, hoewel geen maaksel van het menschelijk besèf, is schepping toch van 's menschen eigen géést; zij is geene zelfstandige of onafhankelijk van onze zienswijze bestaande werkelijkheid, maar in haar soortelijk bepaalden aanblik om zoo te zeggen iets toevalligs. Iedere kijk op onze wereld is niet dan eene van onze eigene ontvankelijkheid afhangende projectie der werkelijkheid op onze zintuigen; de lichamen, die wij zien, zijn geenszins dingen op zich zelve. Voegt hierbij, dat Gij niet weten kunt bij ondervinding, dat er buiten de begeerten, gewaarwordingen en voorstellingen, die Gij in Uzelven beleeft, iets diergelijks omgaat ook in andere menschen, en Gij zult het U eenigszins hebben duidelijk gemaakt, hoe bovenzinnelijk de heele werkelijkheid eigenlijk is; en bedenkt Gij daarbij nog, hoe onuitroeibaar het niettemin ons aller overtuiging blijft, dat wij met eene wereld van andere bewustheden in gemeenschap verkeeren, die allen in eene bij de geboorte reeds vooraf vaststaande onderlinge overeenkomst zich bevinden, waarin zij elkander vermogen te verstaan, dan zal het U tot bewustzijn komen, ook waar de wortel schuilt van religieus gevoel. Ook dàt namelijk ontspruit uit het Onzienlijke, zoo goed als het op het Onzienlijke is gericht. In het wezen van religiositeit ligt een vertrouwen, dat in datgene wat ik mij genoopt voel te beschouwen als het hoogste en het beste wat ik kan liefhebben en vereeren, de eigenlijke beteekenis en verborgene zin der werkelijkheid zich aan mij openbaart, en in het

Goede en Volmaakte, waarop het diepst verlangen van mijn zwak doch voorwaarts strevend zieleleven is gericht, het einddoel liggen moet van alle dingen. Zulk eene overtuiging gaat boven weten uit; in zoodanig gemoedsleven openbaart zich meer dan bloot verstand. Het verstand als zoodanig oordeelt niet naar maatstaf van liefelijk en boos, van wenschelijk en waardeloos, van goed en slecht; het onderscheidt alleen tusschen zijn en niet zijn, tusschen waar en onwaar. In niemand echter is met die bloote verstandsonderscheidingen het heele geestesleven uitgeput; ook hij, die de heele werkelijkheid verstoken acht van zin en doelbeooging en voorzienigheid, heeft in het op zijne eigene toekomst gerichte wenschen en streven vergezichten, waarin hij toch van zelf weer uitgaat boven het enkele weten en opteekenen van gegevens. Wij allen zijn behept met het verwonderlijk vermogen, om met het oog des geestes in het gegevene het nog niet gegevene te zien. Zoo weinig als eenig weten de werkelijkheid tot op den grond ooit zal doorzien, zal het ook ooit des menschen gemoed geheel vervullen, en wie van wetenschap nog eens het bewijs verwacht der stelling, dat het geloof aan zin en beteekenis der verschijnselen slechts onzin is en bijgeloof, wacht op afsluiting eener eindelooze reeks. Eene godloochenarij in dien zin, als blindheidsdogma van den omgekeerden katechismus der nog in hare vlegeljaren verkeerende sociaal-demokratie, is zelfs het tegendeel van wetenschappelijk, in zooverre het den geest van twijfel en veelzijdig overleg, van onderzoek en over-

weging, van te voren in eene ontkenning gevangen neemt.

Zóóveel zal voorloopig moeilijk met gronden zijn te loochenen: de beweeglijke lichamelijke wereld is vertóóning, en wat in haar zich openbáárt, heeft alle kans met ons eigen inwendig geestesleven verwant te zijn. In den staat van vol ontwikkeld bewustzijn zal buiten den mensch dit geestesleven wel niet verkeeren; mikrobe, kwal, poliep, ze zullen van de buitenwereld wel niet veel gewaarworden in den zin, waarin voor òns eene buitenwereld bestaat. Doch stréévermogen huist in alles, reeds in de zoo gezegd nog levenlooze kracht, en de idealen, die wij menschen ons scheppen, zijn slechts verfijnde bloesems aan eenen stam, die in al wat leeft zijne vertakkingen heeft. In zijne wortels blijft die stam ons onbekend; de buiten het bewustzijn verblijvende grónd der strevingen wordt uiteraard voor niemand onzer ooit doorzichtig. Aanhoudend blijft daarom de menschelijke rede tegen pijnlijk voelbare grenzen stooten, en zij vraagt zich zelve onder anderen tevergeefs steeds af: Waarom hier? En waarom juist nu hier? Waar in de onbepaalde eindeloosheid van het Al ligt het beginsel onzer verbijzondering? Ja, wat is Zijn, Veranderen wel heelemaal? Het Nu, als grens tusschen verleden en toekomend niet-zijn, is zelf een raadselachtig voortschrijdend Niets, zonder de geringste zakelijkheid; het stáát of is ook nóóit, maar blijft in de oneindigheid van het Niet-zijn eene zich daardoor heen bewegende scheiding, zelf zonder duur of besten-

digheid. Het Zijn slaat om in niet-zijn, en nergens speuren wij een standhouden, een wézenlijk bestaan. Wat is, verandert; Veràndering, ja Niet-zijn, is: eene wonderlijke gedachte! Afmeting, grootte, aan verandering laat zich kwalijk denken; verandering is in den Tijd wat grens is in de Ruimte; beiden zijn zonder afmeting. En zoo nu elke afzonderlijke verandering een onzakelijk Niets is: wat dan zijn alle veranderingen tezamen? Schopenhauer heeft gezegd, dat niets zich a priori laat bewijzen, hoewel veel zich a priori laat inzien (N. 3 : 22); in den strengen zin des woords genomen zoude het inzien van dat vele wel eens tezamen kunnen komen in dit ééne, dat eigenlijk niets afzonderlijks zich laat begrijpen, wijl tegenover het Eeuwige Wezenlijke al het eindige niets is.

Intusschen, hiermede bevinden wij arme eendagsvliegen ons in geestelijke aanschouwing van datgene, waarin wij onze eigene vluchtigheid en verbijzondering in zekeren zin te buiten kunnen gaan. Want in ons allen woont, zegt Schelling in »Wijsgeerige Brieven over Dogmatisme en Kriticisme", »in ons allen woont een geheimzinnig en wondervol vermogen, om ons uit de wisseling des Tijds in het van alles wat van buiten kwam ontdane binnenste onzes Iks terug te trekken, en daar onder de gedaante der onveranderlijkheid het Eeuwige in ons te aanschouwen. Deze aanschouwing is de innerlijkste eigenlijkste ondervinding, waarvan uitsluitend alles afhangt wat wij betreffende eene bovenzinnelijke wereld weten of gelooven." De overige

levende wereld deelt dat vermogen voor zoover wij weten niet. »Het allereerst in den mensch komt [het Vermogen, dat] de naturende Natuur is, tot bezinning. Tot bezinning komen wil zeggen: niet enkel voor de behoefte van het afzonderlijk verlangen des oogenbliks, ten dienste dáárvan in den drang van het Nu iets leeren kennen, gelijk dat in het dier naar de mate zijner volkomenheid en zijner behoeften, die hand aan hand gaan, het geval is: maar tot grooter òmvang van kennis gekomen zijn, uit kracht van duidelijke heugenis aan het verleden, gissend voorzien van het toekomende en een gevolgelijk alzijdig overzicht van verbijzonderd leven in eigen en vreemd, ja algemeen bestaan. In waarheid is het leven van elke diersoort gedurende de duizenden jaren haars bestaans om zoo te zeggen aan een enkel oogenblik gelijk, want het is niets dan kennis van het Nu, zonder bepeinzing van verleden en toekomst, dus van den Dood. In dezen zin is het op te vatten als een blijvend oogenblik, een Nu dat stáát. — Nadat alzoo de Wil tot Leven, het inwendige wezen der Natuur, in rusteloos gestreef naar volmaakte zelfaanschouwing en volmaakte bevrediging de heele rij der dieren heeft doorloopen, komt hij ten leste tot bezinning in het met rede begaafde wezen, den mensch. Hier ook begint de zaak bedenking te baren. De vraag dringt zich op, van waar en waartoe dat alles is, en in hoofdzaak: of de moeite en de nood des levens wel door de uitkomst wordt beloond?" (Sch. 2 : 672—3.) Dàt is de vraag, die nooit het dier, alleen de mensch zich stelt; wij

zouden gaarne licht eens hebben op ons eigen leven. »De werkelijkheid is den menschelijken geest als een groot raadsel opgegeven. Alle afzonderlijke wetenschappen leveren bepalende gegevens; de poging om de òplossing des raadsels uit te spreken, den sleutel tot het groot geheim des aanzijns op te sporen, dat is de Wijsbegeerte." (Paulsen, Einl. in die Phil.[4] 19.) In zijne volstrektheid blijft het geheim, helaas! onoplosbaar, en toch, wij allen voelen het: »Zoo iets ter wereld te wenschen is, zóózeer te wenschen, dat zelfs de ruwe en stompzinnige menigte in hare iet of wat heldere oogenblikken het hooger zoude schatten dan zilver ende goud, dan is het dat er [althans] een lichtstraal vallen mocht op de duisternis van ons bestaan, en ons eenige léering mocht geworden ten aanzien van dit raadselachtig leven, waaraan niets duidelijk is dan zijne ellende en zijne nietigheid!" (Sch. 2 : 189.)

»In eersten aanleg blijkt het leven eene taak, de taak namelijk om het te behouden, de gagner sa vie. Is deze vervuld, dan is het verkregene een last, en vertoont als tweede taak de vraag zich, hoe men erover beschikken zal, opdat de vervéling worde afgeweerd, die op ieder beveiligd leven aanvalt als een loerende roofvogel. Zoo is het de eerste taak iets te verkrijgen, en de tweede datzelfde, zoodra het eens verkregen is, onvoelbaar te maken, naardien het anders een last blijkt." Dat doet als van zelf denken aan vergissing en verkeerdheid in alle verbijzondering. Immers, »dat het menschelijk leven eene soort van afdwaling wezen moet, blijkt voldoende bij de eenvoudige overweging, dat de mensch een samengroeisel van behoeften is, wier moeilijk te verwervene bevrediging hem nog niet meer oplevert dan een smarteloozen toestand, waarin hij slechts de prooi nog blijft van de verveling, die dan net bewijst, dat op zich zèlf het bestaan geene waarde heeft. Want verveling is enkel gewaarwording van des levens leegte. Ingeval namelijk het leven, in het verlangen waarnaar ons wézen en bestáán gelegen is, eene wezenlijke waarde, een zakelijken inhoud aan zichzelf had, dan konde er geene verveling bestaan, maar moest het naakte leven op zich zelf ons vullen en bevredigen Nu evenwel hebben wij aan ons

bestaan niet anders iets dan in ons stréven, waarin de vèrte en de hinderpalen ons het doel als bevrediging verschaffend vóórspiegelen, — eene begoocheling die na de bereiking verdwijnt; — of wel in zuivere verstandsbezigheid, waarbij wij echter eigenlijk uit het leven treden, om het van buiten op te nemen, gelijk toeschouwers in de loges [van eenen schouwburg]. Tot zelfs het zingenot bestaat in een voortdurend stréven, en het houdt op, zoodra het doel bereikt is. Zoo vaak wij nu niet in een dier beide gevallen verkeeren, maar naar het bestaan als zoodanig verwezen zijn, komt ons de leegte en de nietigheid ervan tot bewustzijn, — en dàt is de verveling. — Zelfs de in ons wonende onverdelgbare neiging om gretig te grijpen naar het wonderlijke, toont al hoe gaarne wij de zoo vervelende natuurlijke orde van het verloop der feiten verbroken zouden zien; ook de pracht en de heerlijkheid der groote lui, met hun praalvertoon en hunne feesten, is in den grond niets dan vergeefsch gepoog om over de innerlijke armzaligheid van ons bestaan henen te komen. Want wat zijn wel bezien die edelsteenen, paarlen, veeren, rood fluweel bij tal van kaarsen, dansers en springers, maskeradepakken of optochten daarmede en diergelijke meer?" (5 : 298.)

En midden in dat zouteloos gewoel van jagende en gejaagde nietelingen zit hier en daar een eenling die tot wat meer bezinning is gekomen dan de overigen, en het dwaas getob in stille verwondering over de rusteloosheid van het gewoel bepeinst. Ja, hij vraagt zich af, in welken zin en welken trant die wemelende

eendagsvliegen, hijzelf incluis, tusschen twee afgronden van het verledene en toekomende niet-zijn nu eigenlijk heelendal bestáán, en eene der bijkomstige redenen, die zijne stille verbazing gaande houden, is de omstandigheid dat zij zelve in en aan de denkmiddelen zich ontvonkt, die bij de doffer bewuste menigte tot niet veel hoogers dienen dan het bemachtigen van voedsel voor zich zelve en het verzekeren van de vóórtduring des gewemels in daden van redeloos geslachtelijke paring. Aan al wat wij wijsbegeerte noemen is taalvorming reeds voorafgegaan; de hooger doelende vragen kunnen zoo goed en kwaad het gaat slechts overdacht en besproken worden met de denkmiddelen, die ook de half ontwaakte menigte reeds heeft. In het gewone spraakgebruik doet zich eene kinderlijk verlichamelijkende natuuropvatting kond, die in wijsgeerige bezinning wordt afgewezen, zonder dat in de middelen van het denken en de beeldsprakige wijze van mededeeling der gedachten veel verandering komt; de taal blijft wat zij is, en niettemin bevroeden wij er den begoochelenden aard mede van den lichamelijk verbijzonderenden wereldschijn. Als een van de hoofdpunten eener wijsgeerige natuuropvatting heb ik U de gedachte aangeduid, dat de voorwerpen van waarneming als zoodanig slechts in en met en door het betrokkene bewustzijn bestaan, en eene wezenlijke of zelfstandige werkelijkheid in die voorwerpen niet zelve te onzer kennis komt; bestond er geen enkel met het onze verwant bewustzijn, om regen, hagel, sneeuw en wolken, donder, bliksem waar te nemen, die ver-

schijnselen als zoodanig zouden dan niet zijn, en wat wij elektriciteit noemen blijft eene hopeloos verborgene X, die in geluid en licht slechts téékens geeft van haar bestaan. De werkelijkheid zelve is niet gekleurd, niet klinkend ook, of star lichamelijk; hoe meer wij over de voorwerpen nadenken, te onbegrijpelijker worden zij, en de eerste de beste steen is zéker niet datgene, waarvoor wij hem moeten aanzien. Oefent iets op onze zintuigen zijnen invloed uit, dan wordt van zelf het uitwerksel niet enkel door dien invloed bepaald, maar even goed door den aard van de ontvankelijkheid der zaak waarop gewerkt wordt; het is niet denkbaar, dat een wezen de werking van iets anders ondergaat, zonder dat in de uitkomst daarvan vermenging ligt van tweeërlei gegevens. De werkelijkheid zelve bestaat niet uit de lichamelijkheden, zooals wij die rechtstreeks zien en tasten; zij is onzienlijk en ontastbaar, bovenzinnelijk. Voegt hier weer bij, dat die onzienlijke werkelijkheid, welke ons allen houdt omsloten, ons naar wij vertrouwen op onderling overeenkomende wijze doet gewaarworden en voelen, doet waarnemen en voorstellen, dat zij dus eene onlichamelijke of geestelijke overeenstemming in een ontal van bewustheden aanhoudend doet ontstaan, en ons zoodoende op de gedachte brengt aan eenen samenhang aller afzonderlijkheden in eenen alle afzondering en tijdelijkheid te buiten gaanden absoluten Geest. En wat staat ons nu ter overweging van zulke wonderlijk in ons opduikende onzienlijkheden ten dienste? Niets anders dan datgene, waarmede de eerste de beste mede-

mensch naar eenen pot aardappelen loopt te verlangen, of naar eene gelegenheid om de wereld te helpen aan eene copie zijner kostbare persoonlijkheid.

In de gedachten, waardoor de menschen geleid worden, zal in verschillenden graad wel »waarheid" steken, dit willen wij vertrouwen; doch zij blijven gebonden aan den wereldschijn, waarin zij zich ontvonken. Wij denken beeldsprakig, en het kost reeds moeite, bewijsgronden te laten gelden, die ons niet in dezen of genen zin persoonlijk in het gevlei komen; hoe dikwijls blijkt men blind voor onwelkome waarheid! Zoo wisselt onze zienswijze reeds met onze belangen, al naar den graad van aanleg ook, en is er in den schijn, waarin wij samen zijn bevangen, groot onderscheid toch van bezinning. Niet eens is ooit dit onderscheid naar alle zijden op te heffen: nooit wordt eigenlijk eene donkere hersenkas door een buiten den schedel schijnend licht als zoodanig al verhelderd, en op zijn best kan daarbinnen het inwendige licht van buiten af ontstoken worden door eene soort van elektrischen stroom, ondersteld dat de gegevens ervoor in aanleg binnen al aanwezig zijn. Daarom zal iedere echte wijsgeer altijd slechts door weinigen begrepen worden; ontvankelijkheid en voorbereiding zijn bij de meesten te gering. Een van de teekenen, die hierop wijzen, ligt in het vermogen der menigte om zinloos geraas te verduren, zoowel als te maken; hoofden van fijnen aanleg en edelen inhoud worden door domme geluiden altijd zeer gekweld. En wonderlijk, dat juist zij, die door zoo iets toonen het

dichtste bij het dier te staan, er het meeste op gesteld blijken, dat hunne persoonlijkheden boven schaap en rund het voorrecht zullen hebben, een leven nà dit leven te genieten; in weerwil van de kommerlijkheid en de leegte des levens, of mogelijk ook wel juist daarom, gaat het vooral den menschelijken kuddedieren sterk ter harte, of hun nog leven weer is weggelegd, wanneer het leven uit zal zijn. Wat meer dan al het andere een wijsgeer nu eens moest kunnen geven, het ware een prettig antwoord op de vraag, die de Thrasymachos of »Hadeboud" van Schopenhauer (5 : 289) aan den wijsgeer als Philalethes stelt, wanneer hij uitberst in een ongeduldig:

Zeg op dan: wat ben ik na mijn dóód ? Kort en bondig!

De wijsgeer. Alles en niets.

Hadeboud. Daar hebben wij het! Als oplossing van een vraagstuk een tegenstrijdigheid. Dat loopje is een beetje versleten.

De wijsgeer. Transcendente vragen te beantwoorden in een taal, die voor immanente kennis is geschapen, kan zeer zeker tot tegenstrijdigheden leiden!

Hadeboud. Wat bedoelt ge met transcendente en immanente kennis? Mij zijn die uitdrukkingen ook wel bekend, maar alleen als betrekking hebbende op onzen Lieven Heer. Zit het Opperwezen nl. binnen in de wereld, dan is het immanent, maar zit het ergens er buiten, dan is het transcendent. Ziet ge, dat is duidelijk, dat kan een mensch begrijpen; daarbij weet men waaraan men zich te houden heeft Maar uw ouderwetsche

Kantische kunsttaal verstaat geen mensch. Het bewustzijn van onzen tijdgeest is van dat alles teruggekomen. of liever het is zoover vooruitgebracht, dat het dit alles achter zich heeft, en er niets meer van weet. Alzoo: wat moeten die woorden beteekenen ?

Wijsgeer. Transcendente kennis is die, welke alle mogelijkheid van ondervinding te buiten gaat, en er naar streeft, het wezen te bepalen van de dingen zooals die in en op zich zelf bestaan; de immanente kennis, daarentegen, houdt zich binnen de perken van de mogelijkheid der ondervinding, maar kan daarvoor ook alleen van verschijnselen gewagen. — Als afzonlijk wezen eindigt ge met uw dood. Doch verbijzonderd is niet uw wâre wezen, maar slechts een zijner uitingen; de afzonderlijkheid is niet de zaak, het wezen op zich zelf, maar enkel een openbaring ervan, een openbaring, die zich in den trant der tijdelijkheid voordoet en daarom begin en einde heeft. Uw wezen in zich zelf kent tijd noch einde, en even weinig de beperking eener bepaalde verbijzondering; daarom kan het door geen verbijzondering worden buitengesloten, maar is in allen en alles aanwezig. In den eersten zin dus gaat ge door uw dood te niet; volgens de tweede opvatting zijt en blijft gij alles. Moeilijk laat uw vraag zoo in het kort een beter antwoord toe dan juist dit, hetwelk echter zeer zeker een tegenstrijdigheid inhoudt. Dat komt doordat uw leven in den Tijd verloopt, en uw onsterfelijkheid in de Eeuwigheid ligt. Om die reden kan uw onsterfelijkheid ook een onvernietig-

baarheid zonder voortduring heeten, — wat dan óók al weer uitloopt op een tegenstrijdigheid. Maar zoo gaat het, wanneer het Transcendente in de immanente kennis zal worden binnengehaald; der laatste wordt daarbij een soort van geweld aangedaan, doordat men ze gebruikt tot iets waarvoor ze niet geboren is.

Hadeboud. Hoor eens, zonder voortduring mijner persóónlijkheid geef ik voor uw heele onsterfelijkheid geen penning.

Wijsgeer. Kom, allicht valt er nog wel met u te onderhandelen. Gesteld ik waarborg u de voortduring uwer afzonderlijkheid, maar stel daarbij de voorwaarde, dat er, eer ze weer ontwaakt, een volkomen bewusteloze doodsslaap van drie maanden vooraf zal moeten gaan.

Hadeboud. Die koop liet zich sluiten.

Wijsgeer. Aangezien wij nu echter in een volslagen bewusteloozen toestand in het geheel geen tijdmaat hebben, is het voor ons volmaakt hetzelfde of er, terwijl wij in dien doodsslaap lagen, in de zelfbewuste wereld inmiddels drie maanden dan wel tienduizend jaren zijn verstreken, want het een zoowel als het ander moeten we bij ons ontwaken op goed geloof aannemen. Om die reden kan het u onverschillig blijven, of uw persoonlijkheid u over drie maanden teruggegeven wordt, dan wel na tienduizend jaar.

Hadeboud. Ja, dat valt wel bezien niet te ontkennen.

Wijsgeer. Indien men nu evenwel, na afloop der tienduizend jaar eens heelendal vergat u weer te wekken,

dan geloof ik, dat het ongeluk niet groot zou blijken, zoozeer moest het langdurige niet-zijn, dat op uw kortstondig aanzijn gevolgd was, reeds weer tot gewoonte zijn geworden. En heelemaal zoudt gij u over de zaak troosten, indien gij wist, dat het geheime raderwerk, hetwelk uw huidig verschijnsel aan den gang houdt, ook in die tien duizend jaar geen oogenblik had opgehouden met het voortbrengen en aan den gang houden van andere verschijnselen derzelfde soort.

Hadeboud. Zoo!?... En op die manier denkt ge me zachtjes en ongemerkt mijn individualiteit te ontfutselen? Zulke ooren naait ge mij niet aan. De voortduring mijner persóónlijkheid heb ik bedongen en door »raderwerken" en »verschijnselen" kan die me niet vergoed worden. Mij is gelegen aan mijn persóónlijkheid, en daar ga ik niet van af.

Wijsgeer. Ge houdt dus uw afzonderlijkheid voor zoo lief, uitmuntend, volmaakt en weergaloos, dat er geen voortreffelijker kan bestaan, zoodat ge ze niet eens zoudt willen verruilen tegen een andere, waarvan men mocht beweren, dat het zich er béter en màkkelijker in leven liet?

Hadeboud. Ja, ziet ge, mijn »afzonderlijkheid", zooals ge ze noemt, mag zijn wat ze wil, maar dat ben Ik. Ik, ik, ik wil bestaan! Daar is het mij om te doen, en niet om een zijn, waarvan me nog eerst moet worden áángepraat, dat het mijn aanzijn is.

Wijsgeer. Zie toch eens rond! Datgene wat roept: »ik, ik, ik wil bestaan", dat zijt gij niet alleen, maar

alles, volstrekt alles, wat maar een zweem van bewustzijn heeft. Bijgevolg is dit verlangen in u juist datgene wat niets bijzonders is, iets wat wij allen zonder onderscheid geméén hebben; het ontspringt niet uit het afzonderlijke maar uit het algemeene zijn, en behoort tot het wezen van al wat leeft, ja is datgene waardóór het bestaat. Het wordt daarom bevredigd door het leven in het algemeen en als zoodanig; daarop heeft het in waarheid betrekking, en niet uitsluitend op het een of ander bepaald en verbijzonderd leven. Op iets zoodanigs is het niet gericht, al is het dat het daar telkens den schijn van heeft, omdat het niet anders dan in een afzonderlijke gestalte tot bewustzijn kan komen, en daarom op die afzonderlijkheid weer iederen keer uitsluitend schijnt te slaan. Dat is echter enkel schijn, waaraan wel de verbijzonderde zelfbegoocheling blijft hangen, maar waarvan we toch bevrijd kunnen raken in zoover hij bij gezette overweging in het afgetrokkene zich laat doorzien. Wat namelijk zoo onstuimig verlangt te »bestaan", dat is slechts zeer betrekkelijk de afzonderlijkheid! Wezenlijk en in eigenlijken zin is het de Wil tot Leven in het algeméén, die in alles en allen een en hetzelfde is. Daar nu het leven zelf zijn vrij werk uitmaakt, ja niets is dan zijn afschijnsel, kan het hem niet ontgaan, en hij wordt door het aanzijn in het algemeen voorloopig bevredigd, in zoover ten minste als hij, de eeuwig onbevredigbare, bevredigd worden kàn. Alle afzonderlijkheden zijn hem eender; dáárvan spreekt hij eigenlijk niet, al is het dat hij in

het individu, het eenige waarin hij rechtstreeks genomen zichzelf vermàg te vernemen, daarvan s c h ij n t te spreken. Op die wijze geschiedt het dan, dat hij dit zijn aanzijn bewaakt met een zorgvuldigheid, die anders niet mogelijk zou zijn, en daardoor juist de voortduring der Soort verzekert. Hieruit vloeit nog voort, dat verbijzondering geen volmaaktheid is, maar een beperking; bevrijding daarvan is derhalve geen verlies, maar veeleer aanwinst. Zie daarom af van een bezorgdheid, die u waarlijk, zoo gij uw eigen wezen tot den grond toe kendet, namelijk als den algemeenen Wil tot Leven die ge zijt,... kinderachtig en uitermate belachelijk zou voorkomen!

H a d e b o u d. Kinderachtig en uitermate belachelijk zijt ge zelf, en alle philosophen, en het gebeurt alleen voor de aardigheid en tot tijdverdrijf, dat een gezeten burger als ik zich een kwartiertje met dat slag van zotten inlaat. Maar nu heb ik gewichtiger dingen te doen,... gegroet!

En Hadeboud gaat heen, en komt niet tot het besef der ongerijmdheid, dat hij opheldering verwachtte van de Rede en haar meteen toch voor wou schrijven, naar welke zijde die zoude moeten uitvallen. En zoo voor als na blijft hij bevangen in een wenschen, haken, naar bestendiging van wat in zijnen aard een nietig, vluchtig en onhoudbaar schijnzijn is. Een schijnzijn, want »het Nu wordt aanhoudend onder onze handen tot verleden; de toekomst [daarbij] is geheel onzeker, en altoos kort. Zoo is ons bestaan reeds in het algemeen een onop-

houdelijk nederstorten van het tegenwoordige in het doode verleden, een onophoudelijk sterven. Bezien wij het nu echter ook van den levenskant, dan is het evenzeer duidelijk, dat evenals ons gaan slechts een aldoor tegengehouden vallen is, het leven onzes lichaams blootelijk een voortdurend tegengehouden sterven, een aldoor uitgestelde dood moet heeten. En daarbij is de werkzaamheid onzes geestes eene voortdurende afwering van vervéling. Iedere ademtocht weert den bestendig binnendringenden dood af, waarmede wij op deze wijze in iedere seconde kampen, en dan weder, bij gróótere tusschenpoozen, door iederen maaltijd, iederen slaap, iedere verwarming, enz. Ten leste moet de Dood het winnen, want ten doode zijn wij reeds door de geboorte opgeschreven, en hij speelt slechts eene wijle met den buit aleer hij dien verslindt. Wij inmiddels zetten ons leven met groote belangstelling en vele zorgvuldigheid voort, zoo lang ons mogelijk is, gelijk men eene zeepbel zoo lang en zoo groot doenlijk opblaast, al gaat het met de vaste zekerheid, dat ze zal bersten." (1 : 403.)

»Het leven der allermeesten is ook slechts een aanhoudende strijd om dit aanzijn zelf, met de zekerheid hem ten leste te verliezen. En wat ons in dien zoo moeitevollen strijd volharden doet, 't is niet zoozeer de liefde tot het Leven als vreeze voor den Dóód, die toch als het onontloopbare op den achtergrond staat, en ieder oogenblik naar voren treden kan. Het Leven zelf is eene zee vol klippen en maalkolken, die de mensch met de grootste behoedzaamheid en zorg vermijdt, of-

schoon hij weet, dat al slaagt hij er ook in, met alle inspanning en kunst zich erdoor heen te redden, hij daarmee aldoor net de grootste, de algeheele, de onvermijdelijke en onherstelbare schipbreuk naderkomt, ja rechtdoor erop aanhoudt — op den Dood. Die is ten slotte eindpaal van de moeielijke vaart, en dunkt ons slimmer dan alle klippen die men vermijdt. Het is zéér opmerkelijk, dat niettemin het lijden en de kwellingen des Levens licht zoo kunnen aanwassen, dat zelfs de Dood, in wiens ontvluchting het geheele Leven juist bestaat, iets wenschelijks wordt, en men vrijwillig op hem toesnelt, terwijl van den anderen kant, zoodra de kommer en het lijden den mensch eenige rust gunnen, de Verveling aanstonds zoo nabij is, dat men noodzakelijk tijdverdrijf behoeft. Wat alle levenden bezig en in beweging houdt, is het streven om in leven te blijven. Is hun dàt verzekerd, dan weten ze met »het aanzijn" niets te beginnen; daarom is het tweede, wat ze in beweging brengt, het streven om den last des Levens kwijt te raken, dien onvoelbaar te maken, »den Tijd te dooden", d.w.z. der Verveling te ontgaan. Dienovereenkomstig zien wij, dat bijna alle voor gebrek en zorg geborgen menschen, nadat ze nu eindelijk alle andere lasten hebben afgeworteld, ten slotte zichzelven tot last zijn, en nu ieder [goed en wel] omgekregen uur als winst aanmerken, iederen aftrek dus van datzelfde leven, tot welks zoo lang mogelijke instandhouding zij tot dusverre alle krachten hadden ingespannen. De verveling is dan ook alles behalve een gering te achten

kwaad: ze schildert ten leste ware wanhoop op het gezicht; ze maakt dat wezens, die elkander zoo weinig liefhebben als wij menschen, toch elkander zoozeer zoeken, en wordt zoodoende de bronwel der gezelligheid." (1 : 405—6.)

»Tusschen smart en verveling," beweert Schopenhauer, »wordt ieder menschelijk leven heen en weder geworpen" (1 : 408), en »wanneer eene werkelijke, hoewel altijd slechts kortstondige verheffing onzer opgeruimdheid, tot vroolijkheid toe, zich voelbaar maakt, pleegt deze zonder eenige uitwendige aanleiding op te komen." (1 : 410.) Ze hangt dan in de lucht als eene liefelijke doch vluchtige melodie, die dra weer plaats maakt voor de gedruktheid, die de grondtoon blijft des Levens. Want ook »de melodie is altijd eene voorbijgaande afwijking van den grondtoon, door duizend wonderlijke doolgangen tot aan den schrilsten wanklank toe, waarop zij eindelijk den grondtoon wedervindt, die de bevrediging en sussing van den Wil uitdrukt; hiermede is echter niets meer te beginnen, en een langer aanhouden ware slechts hinderlijke nietszeggende eentonigheid, beantwoordende aan de verveling." (1 : 415.) Deze laatste maakt van de groote menigte de stékelvarkens in Schopenhauers gelijkenis, die ik U niet onthouden wil. »Een gezelschap stekelvarkens drong zich op zekeren kouden winterdag zeer dicht eens bij elkander, om zich door de wederzijdsche warmte voor bevriezen te behoeden. Doch dra bespeurden zij hunne wederzijdsche stekels, hetgeen ze toen uiteen deed springen. Wanneer nu de behoefte aan verwarming

ze weer dichter tezamenbracht, herhaalde zich het andere euvel, zoodat ze tusschen de beide ongemakken heen en weder geworpen werden, tot zij een matigen afstand hadden gevonden, waarop zij het nog het beste konden uithouden. Zoo drijft de behoefte aan gezelligheid, uit de leegte en eentonigheid van hun eigen binnenste ontsproten, de menschen tot elkander, doch hunne vele hinderlijke eigenschappen stooten hen weder van elkander af; de gemiddelde afstand, dien ze ten slotte vinden en waarbij een samenzijn bestaan kan, is de »beschaafde" omgang, de goede toon. Hem, die zich op dien afstand niet houdt, roept men in Engeland toe: Houd uw distantie! Als gevolg ervan wordt wel de behoefte aan wederzijdsche verwarming onvolledig bevredigd, maar daarvoor ook de prik der stekels niet gevoeld. Wie echter [bij geval] veel eigene inwendige warmte heeft, blijft liever uit het gezelschap weg, om geen aanstoot te géven noch te ontvàngen." (5 : 689.)

Inmiddels blijft het leven der meesten een kommerlijk getob. Het is de vloek, die op ons allen ligt in deze wereld van zorgen en behoeften, dat alles die behoeften dienen moet, dat de Zorg de meesten onzer door het leven henenzweept, zonder dat men eigenlijk ooit eens tot zich zelf vermag te komen, en dat haast iedereen daarbij nog méér voelt dan begeerte naar al datgene wat reeds noodig is; de Wil tot Leven is meteen allicht nog Wil tot Macht! En »gelijk ons lichaam uit elkaar zou moeten springen, wierd de druk des dampkrings aan de buitenzijde weggenomen, zoo zoude, indien de druk

van kommer, moeite, tegenspoed, verijdeling hunner pogingen van der menschen leven wierd weggenomen, hun overmoed gaan stijgen, zij het ook niet tot berstens toe, dan toch tot aan verschijnselen van onbeteugelde dwaasheid, ja razernij! Een ieder zelfs behoeft doorloopend een zeker bedrag van zorg of smart of nood, gelijk het schip den ballast, opdat het vast en rechtdoor ga. Arbeid en kwelling, moeite, nood, zietdaar voorzeker heel het leven door het lot van bijna alle menschen. Maar zoo eens alle wenschen, pas ontloken, ook vervulling vonden: waarmede moest het menschelijk leven dan gevuld, waarmee de Tijd dan omgekregen worden! Men denke ons geslacht eens in Luilekkerland, waar alles uit zich zelf steeds groeide en duiven in gebraden toestand rónd maar vlogen, terwijl een ieder Hansje ook zijn Jansje spoedig vond, en zonder moeite of bezwaar metéén erlangde De menschen gingen van verveling dood òf... aan het vechten, hangen, wurgen, moorden, elkaar meer leeds toevoegende dan nu nog de Natuur ons aandoet. Zoo past voor ons geslacht geen ander schouwtooneel, geen ander leven." (5 : 305.)

Edoch, »hoezeer ook groote en kleine plagen ieder menschelijk leven vullen en in voortdurende onrust en beweging houden, vermogen ze de onvoldoendheid van het leven tot vulling van den geest, het ledige en smakelooze onzes aanzijns, niet te bedekken, of de Verveling buiten te houden, die altoos klaar staat om iedere pauze te vullen, welke de Zorg nog overlaat. Zoo is het gekomen dat de menschelijke geest, nog niet voldaan

door de zorgen, beslommeringen en bezigheden, die de werkelijke wereld hem berokkent, zich in de gedaante van duizend onderscheidene bijgeloovigheden nog eene denkbééldige wereld schept, dáármee zich dan op allerhande wijze veel te doen geeft, en tijd en kracht eraan verkwist, zoodra de werkelijkheid hem de rust wil gunnen, waarvoor hij nu eenmaal niet ontvankelijk is. Dit is daarom" volgens Schopenhauer »oorspronkelijk het meeste het geval bij volken, wien de mildheid van hemelstreek en bodem het leven licht doet vallen, met name bij de Hindoes, Grieken en Romeinen, en later bij Italianen, Spanjaarden, enz... Dæmonen goden heiligen schept zich de mensch naar eigen beeld; hun moeten dan aanhoudend offers, gebeden, tempelversieringen, geloften en hare vervulling, bedevaarten, begroetingen, beeldentooisels en zoo verder worden gebracht. Hun eeredienst vermengt zich overal met de werkelijkheid, ja verdonkert ze: iedere gebeurtenis des levens wordt dan als wederwerking dier wezens opgevat; de omgang met hen vult des levens halven tijd en onderhoudt aldoor de Hoop, en de bekoring der verblindheid maakt hèm vaak interessanter dan het werkelijke leven. Hij is de uitdrukking en het blijk van 's menschen dubbele behoefte deels aan hulp en bijstand, ten deele ook aan bezigheid en tijdverdrijf; en is het al, dat hij de eerste behoefte dikwijls lijnrecht tegenwerkt, doordat bij voorkomende ongevallen en gevaren kostbare tijd en krachten niet aan de afwending dáárvan, maar nutteloos aan offers en gebeden worden besteed: hij

dient te beter voor de andere behoefte door dat ingebeeld verkeer met eene gedroomde geestenwereld. Dit is het volstrekt niet gering te achten voordeel aller bijgeloovigheden." (1 : 417—8.)

»Een iegelijk, die uit de eerste droomen der jeugd ontwaakt is, eigene en vreemde ondervindig in aanmerking neemt en rondgezien heeft in het leven, de geschiedenis van het verleden en van zijn eigen tijdvak en eindelijk in de werken der groote dichters, zal, zoo niet het een of ander onuitroeibaar ingeprent vooroordeel zijne oordeelskracht verlamt, de uitkomst wel bevroeden, dat deze menschenwereld het Rijk des Toevals en der Dwaling is, die onbarmhartig erin heerschen, in het groote zoowel als in het kleine; waarnaast dan nog de Zotheid en de Boosheid haren geesel zwaaien. Zoo komt het, dat al het betere met groote moeite eenen weg zich baant, en het edele of wijze zelden voorkomt en invloed vindt of maar gehoor, terwijl in het rijk der Gedachte het ongerijmde en verkeerde, in het rijk der Kunst het platte en smakelooze, en in het rijk der Daden de gemeenheid en geniepigheid, door korte onderbrekingen gestoord, in waarheid heerschappij steeds voeren. Het voortreffelijke daarentegen is in ieder slag altijd slechts eene uitzondering, een geval uit de millioenen, waarom het ook, wanneer het zich eens in een duurzaam werk heeft kond gedaan, zoodra het later dan den wrok der tijdgenooten heeft doorstaan, weer eenzaam liggen blijft, bewaardt wordt als een luchtsteen, uit eene andere orde van zaken voortgekomen dan die

hier heerscht. — Wat echter het leven van den eenling betreft, zoo is iedere levensgeschiedenis eene lijdensgeschiedenis, want iedere levensloop is in den regel eene doorloopende reeks van grootere en kleinere ongevallen, die ieder weliswaar zooveel doenlijk verbergt, omdat hij weet, dat anderen zelden [echte] deelneming of medelijden, maar bijna altijd bevrediging moeten gevoelen bij de voorstelling der plagen, waarvan z ij op dit oogenblik verschoond zijn. Allicht echter zal nooit een mensch aan het einde zijns levens, heeft hij bezinning en is hij tegelijk oprecht, verlangen dat hij het [zelfde] nòg eens door mocht maken, maar eer dan dat veel liever een volslagen niet-zijn kiezen.... Wat de Vader der Geschiedenis bijbrengt, zal wel sedert hem nog kwalijk ooit weerlegd zijn: dat er nl. geen mensch geleefd heeft, die niet meer dan eens gewenscht heeft, dat hij den volgenden dag niet mocht beleven (Hdt 7 : 46); zoo dan zoude de zoo menigmaal bejammerde kortheid des levens wel eens juist het beste eraan kunnen zijn.

»Ingeval men ieder de ontzettende smarten en kwellingen [der gezamenlijke levende wezens] eens konde toonen, hij zoude aangegrepen worden door eene rilling, en wou men den verstoktsten optimist door ziekenhuizen, lazareths en martelzalen van chirurgen, door de gevangenissen, folterkamers, slavenstallen, over slagvelden en executiepleinen leiden: om hem dan al de sombere woonsteden der Ellende te openen, waar deze wegkruipt voor de blikken eener koude nieuwsgierigheid, en hem

ten slotte eenen blik nog te doen werpen in Ugolino's hongertoren, zoo zoude ook hij" — reeds Hume heeft in de tiende afdeeling zijner gesprekken over natuurlijken godsdienst de gedachte uitgesproken — »zeer zeker wel op 't laatst beseffen van welken aard deze beste aller mogelijke werelden is. Van waar heeft Dante de stof voor zijne Hel genomen, anders dan uit deze onze werkelijke wereld? En toch is het eene flinke Hel geworden. En wederom: toen hij aan de taak kwam om den Hemel en zijne genietingen te schilderen, stond hij voor eene onoverkomelijke moeilijkheid, eenvoudig omdat onze wereld voor zoo iets in het geheel geene bouwstoffen oplevert. Daarom schoot hem toen niets over, dan dat hij in stede der hemelsche geneugten de léëringen wedergaf, die hij aldaar ontvangen had van zijnen voorzaat, zijne Beatrice en onderscheidene heiligen. Hieruit blijkt genoegzaam van welken aard onze wereld is. Voorzeker is aan het menschelijk leven, zooals aan alle slechte waar, de buitenkant met een bedrieglijken glans overdekt; altoos verbergt zich wat lijdt, terwijl wat elk aan pronk en praal maar grijpen kan, ten toon gespreid wordt. Hoe meer ons de innerlijke voldaanheid ontbreekt, te meer slechts zal men in de meening van anderen een gelukkig mensch verlangen te zijn: zóóver gaat de [menschelijke] dwaasheid, en de meening van anderen is een hoofddoel van ons aller streven, al is het dat de volslagene nietigheid daarvan zich hierdoor al verraadt, dat schier in alle talen ijdelheid of vaniteit oorspronkelijk léégte zeggen wil en nietigheid.

»Edoch, te midden van dit guichelwerk kan het gezwoeg des levens heel lichtelijk zóó zeer toenemen, — en het geschiedt immers alle dagen, — dat de bovenal gevreesde Dood met graagte wordt gegrepen. Ja, wil het Noodlot eens zijne hééle boosheid toonen, dan kan zelfs deze toevlucht den ongelukkige versperd worden, en hij onder de handen van grimmige vijanden aan gruwelijke langzame martelingen zonder genade overgeleverd blijven. Het báát dan niet, dat de gekwelde om hulpe roept tot zijne goden: hij blijft zonder genade de prooi zijns lots... Het dient tot niets, dat men zich goden maakt, om van hen af te bedelen en af te vleien wat slechts eigene wilskracht vermag te bewerken. Had het Oude Verbond de wereld en de menschen tot het maaksel eens gods gestempeld, het Nieuwe, om te leeren dat heil, verlossing uit de jammerlijkheid dezer wereld slechts van haarzelve uit kan gaan, zag zich gedrongen om dien god mensch te laten worden; des menschen eigen [vermogen] is het en blijft het, waarvan alles voor hem afhangt. Sannyâsins [of Indische zelfverstervers], martelaren, heiligen van elk geloof en elken naam, hebben [in hun streven naar zelfverlossing uit des levens jammerlijkheid en ijdelheid] vrijwillig en gereedelijk [zelfs] iedere pijniging verduurd, omdat in hen de Wil tot Leven zich had omgewend; dan echter was zelfs de langzame vernietiging zijns verschijnsels hun welkom. [De Dood is dan ook het rechtmatig antwoord, dat wij àllen eindelijk ontvangen op onze zondige vraag naar verbijzonderd aanzijn, op ons verlangen, om in onze zelfonderscheiding

tegenover het Al de deelen ervan door onze ingewanden te mogen laten loopen, zonder op onze beurt ook zelf te worden opgelost en verteerd.] Voor het overige kan ik hier de verklaring niet voor mij houden, dat mij het Optimisme, in zooverre het niet gedachteloos geleuter is van lieden, onder wier platte schedels niets dan klanken wonen, niet enkel eene ongerijmde maar zelfs eene waarlijk roekelooze denkwijze toeschijnt, een bittere hoon aan het namelooze leed der menschheid. — En men denke niet bijgeval, dat de Christelijke geloofsleer aan het Optimisme gunstig is: veeleer worden in de evangeliën de Wereld en het Kwaad bijna gebruikt als woorden van dezelfde beteekenis." (1 : 419—422.) Reeds »het Grieksche treurspel [overigens] is een luide weeklacht over het zotte levensspel, over zijnen nacht en zijne verwardheid. Op dezen bodem kan geluk en ruste nooit gedijen, ja niet eens de Plicht laat zich vervullen! Zelfs wie het Goede wil begaat nog zonden, dien wil ten spijt!" (N 3 : 129.) »Men heeft geschreeuwd," zegt Schopenhauer, »over het droefgeestige en troostelooze mijner wereldopvatting; dit ligt echter alleenlijk hierin, dat ik in plaats van ter vergelding der zonden eene toekomstige Hel te verzinnen, heb aangetoond, dat waar de Schuld ligt, in de Wereld, ook reeds iets helachtigs is [op te merken]; wie dit nu mocht willen loochenen, kan het licht nog eens ondervinden. En op deze wereld, dit woonoord van gekwelde en beangstigde wezens, die alleen hierdoor voortbestaan dat het eene het andere verslindt: waar dus ieder vleeschetend dier het levende

graf van duizend andere is en zijne instandhouding van zich zelf eene reeks van marteldooden wordt [voor anderen],... op deze wereld heeft men het stelsel van het Optimisme willen toepassen!" (2:684.)

»Vergelijken wij het Leven bij eenen kringloop over gloeiende kolen met eenige koele plekken, eene baan die wij dan onophoudelijk te doorloopen hadden, dan wordt de in den waan bevangene getroost door de koele plek waarop hij nu toevallig staat, of die hij dichtbij voor zich ziet, en hij blijft de baan doorloopen. Maar wie den schijn van verbijzondering doorschouwende het wezen der dingen op zich zelve en daardoor 't wezen des geheels [vermoedt], is voor zoo'n troost niet meer toegankelijk: hij ziet zich op alle plekken tegelijk, en treedt eruit. Zijn wil keert om, beaamt niet meer zijn eigen in 't verschijnsel zich spiegelend wezen, maar verloochent het. Het feit, waarin zich dit te kennen geeft, is de overgang van de [gewone] deugd tot de Askesis" (1:487), dat is het zelfverstervend en berustend afzien van des Levens ijdelheid. Haar beslag kan de Askesis in geen levend wezen hebben, doch als leidend en reinigend ideaal heeft zij voor allen hare groote waarde; in iederen graad is beschouwelijke liefderijke zelfgenoegzaamheid eene uiting van ons beter wezen, van Religiositeit.

Tegenover eenen God in den ouderwetschen zin des woords, mijne hoorders, gevoelen wij ons in zulk eene religieuse gezindheid niet meer geplaatst. De gedachte aan eene liefderijk ontworpene schepping, door eenen

zich bewusten Alvader meer bepaaldelijk met het oog op ons menschen met voorbedachten rade in het aanzijn geroepen, is voor het tot moderne bezinning gekomene gemoed niet houdbaar meer. Allerlei levende wezens konden vervallen, zonder dat wij menschen daarbij iets anders dan onverschilligheid gevoelden, ja in tal van gevallen ware hun verdwijnen ons in onderscheidene graden welkom, wat niet wegneemt, dat bijv. de zuigsnuit eener weegluis ons als een wonderwerk van planmatige inrichting wordt beschreven. Wij hebben even weinig aanleiding om onszelven te houden voor het maaksel van eenen Schepper, die juist ons menschen aan een genoeglijk leven heeft willen helpen, als de kortstondige mikroben, die uit millioenen kiemen van huns gelijken in toevallig gunstige omstandigheden eens even tot een vluchtig en, zoude men zoo zeggen, vrij doelloos leven geraken. Doelmatigheid in een als van buiten aangebracht gedachten zin is in ons even weinig beoogd of verwerkelijkt, als het onderlinge kansspel eener loterij, waarin van zelf op ettelijke prijzen eene groote menigte van nieten moeten komen, verstandig gesproken ter verschaffing van rijkdom aan alle medespelers kan zijn aangelegd. Aan tallooze kiemen geeft de Natuur het aanzijn, zonder dat zij meer dan eene uiterst kleine minderheid tot gedijen en vollen wasdom brengen kan; van onze levende menschheid kwijnen allerwege velen, die vol van aanleg waren, in benepen en benarde omstandigheden weg, terwijl de beste gelegenheid zoo vaak gewordt aan verbijzon-

deringen die er niets mee weten aan te vangen, en in tijden van besmettelijke ziekten ontgaan weer heele menigten van fabriekwaar der Natuur aan den Dood, waar hier en daar en elders de edelste exemplaren des geslachts worden weggerukt. En zijn nu niettemin de socialistische apostelen, die aan Caliban slechts den dood van allen godsdienst weten te voorspellen, zeer slechte kenners van verstand en hart: is met dat al de albezielende planmatigheid der eene en alomvattende Natuur een samenhang van allen en alles in een eeuwig geestelijk Wezen, dat idealen in ons schept, omdat het in het algemeén in innerlijken nood streeft naar wat goed en redelijk en bestaanbaar is: dan hebben wij in zulk eene algeestelijke al-eenheidsleer een geloofspunt, dat slechts in eenen van de oude Christelijke leeringen sterk afwijkenden zin zijne toekomst hebben kan. De doelbeooging in de Natuur, als niet van buiten binnengebracht, laat zich alleenlijk nog als worsteling van het Alwezen in en met zichzelf voortaan begrijpen; zij is een worstelend gewurg naar Licht, licht van bezinning, een bovenmenschelijk gepoog, waarin de Natuur overal, waar het gaat, tot levenskiemen zich verbijzondert. De verbijzondering geeft aanleiding tot onvermijdelijken smartbarenden onderlingen strijd en moord, doch tegelijk tot verfijning der verbijzonderde bewustheden door drang, gevoel, gewaarwording, waarneming, voorstelling, denken tot lichameloos geestelijke zelfaanschouwing toe. God wòrdt; de zelfverwerkelijking van het Volmaakte is zelfveredeling van den

absoluten Geest, die over al het lagere ten slotte, hopen wij, zal zegepralen. In onze eigene armzalige bewustheden, inmiddels, verhoogt, veredelt en verfijnt zich hier en daar de geestelijke zelfaanschouwing zóó, dat duisternis en schemering in den Levensdrang door eenen weerschijn van het volmaakt Redelijke wordt verhelderd, en het afzonderlijk verstand zijnen samenhang met eene Alrede bereids beseffen leert. Het schuldgevoel, dat zich meteen ook in minder verhelderde gewetens spiegelt, moet een verbijzonderde weerschijn van alomvattende aanvankelijke verkeerdheid heeten, en het haken van de besten onzer naar zedelijke reiniging en heiliging zal wel een vonk zijn van een aldoordringenden gloed der behoefte aan verlossing uit tegenstelling en verkeerdheid, aan wegwerking van àlles wat niet redelijk en bestaanbaar is. Voorzeker, een absolute Geest als al- eenheid van tegenstellingen, van drang en doel in de Natuur, is voor ons wéten nimmer te bereiken, en het dient uitdrukkelijk erkend, dat hier de menschelijke overpeinzing, in het streven om zich zelve te buiten te gaan, van zelve uitloopt op iets vaags en nevelachtigs en mystieks, dat nooit zich vatten of omgrijpen laat; wij s t a m e l e n hier eene belijdenis van nieuw geloof. Doch elk geloof is nog niet als van zelf een ongegrònd geloof, en wat zich in het dieper doordenken van ons menschen niet vermijden laat, behoort als onontkomelijke eindpaal der gedachte manmoedig, eerlijk ook, erkend. En is niet alle wetenschap, ook de minst verbeeldingrijke, eigenlijk

gedwongen in geloof te ademen, zoo zelfs dat niet te te zeggen is waar weten en geloof hun grenzen hebben?

Wat ons voortaan nu onder anderen voegen zal, is eene billijke, echt geschiedkundige, waardeering van het kerkgeloof waaraan wij zijn ontwassen, doch dat de kiemen onzer nieuwere zienswijze reeds in zich draagt. »Het Nieuw-Testamentische Christendom, welks zedelijke geest die van het [esoterische] Brahmanisme en Boeddhisme is, en daarom zéér vreemd is aan den [immers] optimistischen geest des Ouden Verbonds, heeft met groote wijsheid [zijne leer der erfelijke verdorvenheid] terstond bij den mythos van den zondenval aangeknoopt. Zónder dezen zoude het in het Jodendom in het geheel geen punt van aanknooping gevonden hebben" (2 : 683); mèt dien zondenval heeft het beeldsprakig wat wij voortaan kunnen aanduiden als besef van grondige verkeerdheid in het verbijzonderd en daarom zelfzuchtig, ja wederrechtelijk en moorddadig bestaan. »Bij geene zaak", zegt Schopenhauer, »heeft men zóó zeer kern van buitenkant te onderscheiden als bij het Christendom. Juist omdat ik de kern liefheb, verbreek ik somwijlen het hulsel." (N. 4 : 262.) Hij noemt het een voortreffelijken en heilbrengenden godsdienst (1 ; 497), en ziet slechts schijnbare dwaasheid in zijne inderdaad beeldsprakige grondleeringen. Wijsgéérige theorie past alsnog dan ook voor geene menigte, en kwalijk ooit zelfs zal volmaakte gelijkheid van beschouwingswijze in alle menschelijke gedachten te verwerkelijken zijn. Te eischen is zij zeker niet, en is

het dom in ànderen, het gemoedsleven van Lessings Nathan te verketteren, wij zouden ten onrechte spotten met den vromen eenvoud eens kloosterbroeders. »In het algemeen gesproken is het Christendom van doorslaand zinnebeeldige natuur" (5 : 380); zietdaar de zaak, en eene onsterfelijkheidsleer heeft het in dien zin, »omdat zijn géést Indisch is, en het derhalve meer dan waarschijnlijk van Indische afkomst is, zij het ook slechts door Aegyptische bemiddeling." (2 : 573.) »Wat men ook moge zeggen, het Christendom heeft Indisch bloed in het lijf, en toont daarom eene voortdurende neiging om zich los te maken van het Jodendom." (3 : 145.) »De leeringen van onthouding, zelfverloochening, volmaakte kuischheid en in het algemeen van zelfversterving onzes wils, waaraan men zeer terecht eene wereldafwijzende strekking toeschrijft", maken deszelfs diepste waarheid, zijne hooge waarde en verhevene natuur uit." (2 : 725.) »Het Protestantisme heeft, doordat het de zelfversterving en haar middelpunt, de verdienstelijkheid des ongehuwden levens, uitstiet, de innerlijkste kern des Christendoms eigenlijk reeds prijs gegeven, en is in zooverre als een afval van hetzelve te beschouwen. Dit heeft zich in onze eeuw geopenbaard in zijn geleidelijken overgang tot het platte Rationalisme, dit nieuwerwetsche Pelagianisme, dat in het einde uitliep op eene leer van eenen liefhebbenden Vader, die de wereld gemaakt heeft, opdat het er zoet en prettig in moge toegaan, — wat hem dan wel zeer mislukt moest zijn, — en die, zoo men zich slechts in

bepaalde opzichten naar zijn verlangen schikt, ook hiernamaals voor eene nog veel mooiere wereld zorgen zal — waarbij alleen te betreuren valt, dat ze zulk een akeligen ingang heeft. Dat mag," zoo roept ons Schopenhauer toe, »voor welgedane, getrouwde en verlichte protestantsche dominees een goede godsdienst wezen, maar Christendom is het niet. Het Christendom is de leer van de diepe zondigheid des menschelijken geslachts al door het bestaan zelf, en van den drang des harten naar verlossing, die echter enkel door de zwaarste offers en door zelfverloochening, dus door een algeheelen ommekeer der menschelijke natuur, erlangd kan worden." (2 : 736.) »Hoe geheel anders dan zelfs de Wijze der Stoa vertoonen zich (reeds) de wereldoverwinnaars en vrijwillige asketen, die de Indische wijsheid ons voorhoudt en metterdaad heeft voortgebracht, — of, om nog hooger te stijgen, de Heiland des Christendoms die edele gestalte vol diep leven, van de grootste poëtische waarheid en van de zwaarwichtigste beteekenis, en die toch, bij volmaakte deugd en verhevenheid, in den toestand van het grootste lijden voor ons staat!" (1 : 141.)

O man van smarten met de doornenkroon,
O bleek bebloed gelaat, dat in den nacht
Gloeit als een groote bleeke vlam: wat macht
Van eindloos lijden maakt uw beeld zoo schoon?
Glanzende liefde in een damp van hoon
Wat zijn uw lippen stil, hoe zonder klacht
Staart ge af van 't kruis, — hoe lacht ge soms zoo zacht,
[Heer] van mysterie, Gods bemindste zoon!
O vlam van passie in dit koud heelal!

Schoonheid van smarten op deez donkre aard!
Wonder van liefde, dat geen stervling weet!
Ai mij! ik hoor al door den droeven val
Der dropplen bloeds, en tot den morgen staart
Hij me aan met groote liefde en eindloos leed. (A. Verwey.)

Ja, uit Uw smarten is het dat ik weet:
God is een God van lijden, niet van lust.
Hij is de Smartenman, en wien hij kust
Moet bloeden uit veel wonden, diep en wreed.
U had hij lief, [o Heer]! en daarom deed
Hij U dit dragen, zonder steun of rust.
In Uwe ziel werd de Alsmart zich bewust, –
Schoonste bevleesching van Gods eigen leed.
Zoo dit niet waar, – kon daar een God bestaan
Die zoo deed schreien [hier] stil duldende oogen,
[Een] teder lijf sloeg met zoo felle pijn,
Zelf tronend in almachtig zalig zijn: – –
Ik vloekte hem als een verfoeibre logen,
Schennend in hoon zijn gruwlijke almacht aan!

Maar daar is lijden schooner dan de Dóód.
Want niet om niet wordt 't menschenhart vertreden:
De brand der zielen is het morgenrood
Waaruit licht-stil zal dagen hemelvrede.
Des Vaders smart en zijn vertwijfling groot
Wordt in het hart der kindren uitgestreden;
Hij wordt verheerlijkt door den zielenood
Der martelaren die zijn naam beleden.
Gedenk dan [mensch]! eer gij te stèrven vraagt,
Dat dóóden God geen eere kunnen geven,
Maar slechts wie 't lijden voor het Eeuwge draagt,
Dat liever ons moet zijn dan dood of leven:
Wijl er een God is die zelf lijden heet,
En heerlijk heil zal maken uit ons leed! (Fr. v. Eeden.

Bij den uitgever A. H. ADRIANI te Leiden zijn verschenen de navolgende

Werken van Prof. BOLLAND.

HET WERELDRAADSEL

Prijs: f 6,25; in Prachtband: f 7,50.

Rome en de Geschiedenis

Prijs: f 1,25.

AANSCHOUWING EN VERSTAND

Prijs: f 1,50.

Die althellenische Wortbetonung im Lichte der Geschichte

Prijs: f 1,40.

Eene Levensbeschouwing

Prijs: 75 Cent.

201486_043
boll004leve01
Eene levensbeschouwing